

DRAP, STRAFF OG HEVN I ROMERSK KEISERLIG LOVGIVNING

MIRIAM TVEIT, NORD UNIVERSITET

Populære fremstillinger av det romerske samfunnet maler gjerne et bilde av et samfunn der vold og død alltid var like i nærheten. Nå mangler det ikke på drap i kildematerialet fra republikken eller keisertiden heller, men der handler det ofte om spektakulære drap på kjente politikere eller om navnløse mennesker som kom i veien. Drap på en vanlig romersk borger begått av en annen vanlig borger, finnes det ikke like mange detaljerte skildringer av. Hvordan slike saker ble behandlet i det komplekse romerske rettssystemet, vet vi heller ikke mye om. I den overleverte romerretten, derimot, finnes det et godt tilfang av diskusjoner og dekreter og keiserlige forordninger om drap. Lovenes normative natur gjør dem imidlertid lite egnet til å si noe om de faktiske forhold, men det de kan fortelle noe om, er holdningene til drap hos agentene bak lovteksten, og hvordan keiserlige lovgivere ønsket å fremstille sitt styre. Fordi lovgivning om drap gjerne knyttes til den lovgivende myndighets evne til å beskytte sine innbyggere mot vold,¹ er målet med denne artikkelen å utforske hvordan lovgiverne gjennom keisertiden forholdt seg til drapshandlingen og straffespørsmålet knyttet til drap.

Romerretten

Den aller største delen av det overleverte romerske rettsmaterialet finner vi i to verk, *Codex Theodosianus* og *Corpus Iuris Civilis*. Lovsamlingen til Theodosius II (401-450), *Codex Theodosianus* var systematisert og redigert, og utgitt i 438 med keiserlige forordninger fra 313-426.² Moderne redigeringer av denne samlingen inkluderer gjerne senere forordninger til flere av keiserne fra 400-tallet, fra Theodosius II til Anthemius.³ Det andre verket, som senere ble kalt *Corpus Iuris Civilis*, er samlet, systematisert og redigert etter ordre fra den sterkt rettsinteresserte keiser Justinian i perioden 529-533.⁴ Denne samlingen består av fire deler: *Digesta*, *Codex Iustiniani*, *Institutiones* og *Novellae*. *Digesta* inneholder tusenvis av kommentarer fra den udefinerte gruppen vi

kaller «juristene» i det andre og tredje århundret. Dette utgjør den mest omfattende kilden vi disponerer for å rekonstruere lovgivningen fra republikken og tidlig keisertid. *Codex Iustiniani*, inneholder i likhet med *Codex Theodosianus* keiserlige forordninger, men fra keiser Hadrians styre (117-38) og fremover, og i tillegg ble keiserens juridiske vurderinger inkludert i form av *ius respondendum* (tilsvar). Den kortere samlingen *Institutiones* er en sammenfatning av de gjeldende lovene under Justinian. Keiser Justinians egne forordninger fra tiden etter utgivelsen av lovsamlingen kalles *Novellae* og er tilføyd *Corpus Iuris* i ettertid. *Novellae* regnes som den siste tilføyelsen til romerretten.

Arven fra republikken i romerretten

Aller først er det viktig å få frem et grunnleggende prinsipp i romerretten

¹ Miriam Tveit, *In Search of Legal Transmission—Inheritance and Compensation for Homicide in Medieval Secular Law*, (Tromsø: UiT Norges arktiske universitet, 2017), s. 197-201.

² Theodor Mommsen og Paul M. Meyer, red., *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum* (Berolini: Weidemannos, 1904).

³ Se særlig: Clyde Pharr, et al. (overs.), *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions: A Translation with Commentary, Glossary, and Bibliography* (New York: Greenwood Press, 1969).

⁴ Finnes i Theodor Mommsen, Paul Krueger, Rudolf Schöll og Wilhelm Kroll (red.), *Corpus Iuris Civilis I-II* (Berlin: Weidmann, 1872-77). Oversatt i: Peter Birks og Grant McLeod (overs.), *The Institutes of Justinian* (London: Duckworth, 1987), og Alan Watson (red.), *The Digest of Justinian, vol. I-II* (Pennsylvania: Pennsylvania University Press, 1998).

vedrørende drap, helt uavhengig av epoke: I lovene var det gjennomgående et skarpt skille mellom drap begått «med ond hensikt», *dolo malo*, altså med forsett, og det å forvolde andres død uten forsett. Uforsettlig drap, som skjedde ved ulykke eller selvforsvar, var i utgangspunktet ikke en straffbar handling.⁵ Sullas lov fra 82 f.Kr., *Lex Cornelia De sicariis et veneficis* (Den kornelianske loven om snikmordere og giftmordere), som ble inkludert i Justinians *Digesta* på 530-tallet, la vekt på en slik distinksjon.⁶ Denne ser igjen ut til stamme fra Tolvtavleloven fra ca. 450 f.Kr., og ble av leksikografen Festus (2. årh) knyttet helt tilbake til kongetiden og *Lex Numae*.⁷ I lovgivning hele den romerske perioden ble dette skillet mellom forsettlig og uforsettlig drap opprettholdt. Samtidig var det ikke et like klart skille mellom forsettlig- og overlagt drap, slik vi har i dag. *Forsettlig drap* betyr for drap begått med vilje (forsett), men som en impulsiv handling, mens med *overlagt drap* menes drap som er planlagt, ofte kalt mord. Det var etter loven heller ingen forskjell på et mislykket drapsforsøk og et forsettlig drap.⁸ Handling der målet var å forvolde en annens død, skulle behandles som drap uansett om du lyktes med dine onde hensikter eller ikke. Under slike grove kategorier ville det bli viktig å ha klare definisjoner på hva som falt inn under drap *uten* forsett, og spesielt knyttet til selvforsvar. Å drepe en innbruddstyv var for eksempel selvforsvar ifølge juristen Ulpian.⁹ Som en slags skjebnens ironi, ble Ulpian, som upopulær praetorianerprefekt,

selv drept av praetorianergarden i 223 (eller 224) inne i palasset til keiser Alexander Severus (222-235 e.Kr.).¹⁰

Hvilken straff stipulerte romerske lovgivere for drap og drapsforsøk? Som hovedregel gir alle referanser i den tusenårige romerretten det svaret at drap ga dødsstraff.¹¹ Loven var i utgangspunktet lik for alle, og elementer som forbryterens status eller korrupsjon skulle ideelt sett ikke virke inn på utfallet. Juristen Marcian (3. årh.) skrev i sine kommentarer at en drapsdømt person heller ikke skulle straffes etter statusen på den drepte, men etter alvorlighetsgraden i handlingen.¹² Virkelighetens drapssaker ser ut til å ha fungert etter et mer finmasket system. Sakene til medlemmer av eliten ser ut til å ha blitt ført for egne domstoler, og straffene de fikk der, kunne være mindre brutale. Dødsstraff kunne også gjøres om til eksil, en straff som ofte var forbehold eliten i det romerske samfunnet, og som gjerne varte en begrenset periode, og der vedkommende kunne vende tilbake til det «siviliserte» samfunnet etter en tid. Det eksisterte også permanent eksil, der den skyldige for alltid var fratatt sine romerske borgerrettigheter. Rettshistorikeren George Mousourakis sammenligner den permanente forvisningen i romerretten med utlegdbestemmelsene vi finner i nordeuropeiske lover, der en person blir bortvist fra samfunnet.¹³ En slik løsning er særlig nyttig i samfunn uten politi og fengselsvesen. Det skinner også gjennom i lovverket at statusen til den drapsdømte spilte inn når straffen skulle utmåles: Eliten slapp billigere unna. Ifølge

⁵ *Digesta* 48.8.1.3, *Digesta* 48.8.14, *Codex Theodosianus* 9.10.2.

⁶ Se *Ad Legem Corneliam de sicariis et veneficis*, i *Digesta* bok 48, kap. 8, i *Digesta*, Theodor Mommsen og Paul Krueger (red.), *Corpus Iuris Civilis*, I (Berlin: Weidmann, 1872);

⁷ William Smith, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities* (London: John Murray, 1875), s. 687, innførsel: De sicariis et veneficis; Festus, i Emil A. Thewrewk, *De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome* (Budapest: Academiae litterarum Hungaricae, 1889), s. 278, innførsel: Parricidi* quæstores.

⁸ *Digesta* 48.8.1.3 og 48.8.15.

⁹ *Digesta* 9.2.5.

¹⁰ For de ulike versjonene av bakgrunnen for hans upopularitet og død, se Tony Honoré, *Ulpian: Pioneer of Human Rights* (Oxford: Oxford University Press, 2002), s. 30-31.

¹¹ For eksempel: *Digesta* 48.6-9, *Institutiones* 4.18. Dødsstraffen nevnes ofte der den ikke skal gjelde, som i: *Codex Iustinianus* 1.12.3.

¹² *Digesta* 48.8.1.2

¹³ George Mousourakis, *Fundamentals of Roman Private Law* (Berlin: Springer, 2012), p. 38.

juristen Modestinus, som var aktiv på midten av 200-tallet, var eksil en straff som gjerne ble tilbudt embetsmenn.¹⁴ Den noe tidligere Marcian viste en forståelse for utviklingen av rettspleien når han påpekte at straffen for mordere og forgiftere var deportasjon og konfiskering av eiendom, men at «nå for tiden» var dødsstraff blitt normalt.¹⁵ Fra observasjonene hans kan vi utlede at romerske dommere i perioden før dette hadde gjort skjønnsmessige vurderinger når de vurderte drapssaker, og at dødsstraff ikke hadde vært like selvfølgelig som loven tilsa.

En henrettelse var helst offentlig, og kunne gjennomføres i arenaen for å forebygge og avskrekke.¹⁶ Henrettelsesmetoden ser også ut til å ha variert fra periode til periode, fra korsfestelse som den meste refererte i republikken, til død ved sverd eller brenning i keisertiden.¹⁷ Romerske borgere hadde det privilegiet at de helst ble henrettet ved sverd, og ikke korsfestelse. Et kjent eksempel er apostelen Paulus, som ifølge de apokryfe apostelgjerninger fikk henrettelse ved sverd fordi han var romersk borger.¹⁸ Theodor Mommsen påpeker likevel at korsfestelse heller ikke var utelukket som henrettelsesmetode for borgerne, men da gjerne knyttet til en ytterligere æreløshet.¹⁹

Dersom offeret var slave gjaldt ikke reglene for drap, da slaver ikke hadde status som juridiske subjekt. Drap på slaver, både ved intensjon, ved ulykke eller i selvforsvar, havnet i kategorien for skade på eiendom og buskap, og ble løst ved kompensasjon.²⁰

Både keisere og jurister fordømte likevel unødvendig mishandling av slaver. Senromerske keisere, som Konstantin (306–337), Valentinian III (425–455) og Theodosius II (408–450) understreket allikevel at drap på en slave ikke ville bli straffet som drap.²¹

Når det gjelder prosessen rundt drap, ser det ut til at romerne tidlig i republikken hadde utviklet en rettskultur der myndigheter forholdt seg til drap mellom private borgere på en inaktiv måte. Drap ble i de bevarte lovtekstene regnet som en forbrytelse mot *res publica*, men straffefølgelsen måtte likevel initieres av den dreptes venner og slektninger. Drap skulle føres for offentlig domstol, og oppgjøret skulle ikke ordnes privat. Offentlig påtale stod til tjeneste for borgernes anklager. Forbrytelser som drap og vold var med andre ord et offentlig anliggende, og romerretten anerkjente ikke private løsninger på konflikter i form av forlik eller hevn.²² Historiker Judy Gaughan har argumentert for at vi ikke kan forstå drap som en kriminell handling mot staten under republikken.²³ Hennes hovedargumenter er for det første at man ikke anså at *res publicae* som sådan ble skadelidende ved private drap. For det andre var det folkeforsamlingen, ikke senatet, som kunne idømme dødsstraff, og dermed folket, ikke staten, som var utøvende makt. Det var allikevel i senrepublikken og i tidlig keisertid et ønske fra lovgivende myndigheter om å klassifisere drap som en forbrytelse mot offentligheten. Juristen

¹⁴ *Digesta* 48.8.16.

¹⁵ *Digesta* 48.8.5.

¹⁶ Robert Knapp, *Invisible Romans* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011), s. 266.

¹⁷ Theodor Mommsen, *Römisches Strafrecht* (Leipzig: Duncker&Humblot, 1899), s. 916–930. Se eksempler på henrettelser beskrevet hos Seneca d.y., «De clementia», 1.23, i John W. Basore (overs.), *Seneca: Moral Essays*, vol. 1. (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1928), og i *Digesta* 48.9.9, *Codex Iustinianus* 9.17.1.

¹⁸ Apokryfe apostelgjerninger, Paulus gjerninger, 14.3, i Richard I. Pervo, *The Acts of Paul. A New Translation with Introduction and Commentary* (James Clarke & Co, 2014), s. 37.

¹⁹ Mommsen, *Römisches Strafrecht*, s. 921.

²⁰ *Digesta* 9.2.2–27. Robinson, *Sources of Roman Law*, p. 30; Mousourakis *Fundamentals of Roman Private Law*, p. 58. Se også *Pauli sententiae* 1.15, i Paul Krüger (red.), *Ulpiani liber singularis regularum, Pauli libri quinque sententiarum, fragmenta minora saeculorum, Collectione librorum iuris anteiustiniani*, vol. 2 (Berlin: Weidmann, 1878), p. 57.

²¹ *Codex Theodosianus* 9.12.1–2, *Codex Iustinianus* 1.12.3.

²² *Institutiones*, 4.18.5.

²³ Judy E. Gaughan, *Murder Was Not a Crime: Homicide and Power in the Roman Republic*. (University of Texas Press, 2010), s. 67–89.

Marcian fra det tredje århundret, slo fast at drap nå var regnet som en forbrytelse mot staten, på linje med forræderi, utroskap, underslag, forfalskning av testamenter, tukling med kornforsyningene, utpressing og valgfusk.²⁴ Etter denne lista å dømme, var det på hans tid ingen som hevdet at drap på medborgere var offentligheten uvedkommende.

Parricidium – I familiens skjød

Noen typer drap ble imidlertid sett på som mer alvorlige enn andre. Sulla etablerte egne domstoler for mord og bruk av gift i *Lex Cornelia de sicariis et veneficis*.²⁵ Det kan tyde på at det likevel eksisterte en oppfatning av at overlagt drap var verre enn forsettlig drap, uten at det finnes et godt grunnlag for å si noe om hvordan en slik forskjell viste seg i dommen i en drapssak.

Drap på nære familiemedlemmer, *parricidium* (eg. farsdrap) var fra de tidligste lovene ansett som verre enn andre drap. *Parricidium* fikk på også en egen bolk i Justinians *Digesta* på 500-tallet, med kommentarene til den pompeianske loven om farsdrap fra 50-tallet f.Kr.²⁶ Som William Smith og flere andre forskere har pekt på, kan *parricidium* ha hatt en utvidet betydning og har ikke nødvendigvis alltid betydd farsdrap.²⁷ Drap på familiemedlemmer var derfor ikke et internt familieanliggende, selv om *pater familias* hadde en enerådende stilling i det romerske husholdet. Drap på familiemedlemmer ble også idømt «ordinær» dødsstraff, med unntak av den som begikk *parricidium* i ordets rette betydning og drepte sin far eller mor. I slike tilfeller skulle den famøse

straffen *culleus* iverksettes. Her skulle forbryteren bli sydd inn i en skinnsekk, gjerne sammen med et utvalg av dyr, og kastet på dypt vann.²⁸ Det finnes flere referanser der denne straffen blir fremstilt som et fryktinngytende alternativ, for eksempel i Ciceros forsvar av Sextus Roscius Amerinus, som under Sullas pogromer, trolig urettmessig, ble anklaget for drapet på sin far.²⁹ Historikeren August Zumpt har argumentert for at *culleus* ble en utbredt straff først i keisertiden, og at det tidligere hadde vært mer en avskrekkende tanke.³⁰ Hos Cicero og under republikken virker *culleus* å fungere som et retorisk grep. At denne skrekkelige straffen faktisk ble brukt, gir Suetonius og Seneca d.y vitnesbyrd på. Hos dem ser vi også at det nye keiserlige apparatet oppkastet seg selv til øverste domsmyndighet i familiedrapssaker, som viser hvor alvorlig slike saker ble ansett å være. Både Augustus (30 f.Kr. – 14 e.Kr.) og Claudius (41-54 e.Kr.) var aktivt med i å dømme i familiedrapssaker, der Augustus' overbærenhet vises gjennom hans bestrebelser for å unngå å gi straffen til en mann skyldig i farsdrap.³¹ Claudius fikk av Seneca ord på seg for å ha sendt flere til sekken enn noen andre, og for at «vi oftere så *culleos* [sic] enn korsfestelser» under hans styre.³² Seneca ønsket her å advare en ung keiser Nero (54-68 e.Kr.) mot utstrakt brutalitet i rettssystemet, da han mener straffen viste veien til forbrytelsen, altså at vold avlet vold. Keiser Hadrian (117-138 e.Kr.) gjorde på sin side det til et alternativ å sende den drapdømte i arenaen istedenfor, ifølge Modestinus.³³ Juristen

²⁴ *Digesta* 48.1.1.

²⁵ Mousourakis, *Fundamentals of Roman Private Law*, p. 78.

²⁶ *Digesta* 48.9.

²⁷ William Smith, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. Se også en ny diskusjon av termen i Barbara Biscotti, «What Kind of Monster or Beast Are You? Parricide and Patricide in Roman Law and Society», i *Parricide and Violence Against Parents throughout History* (London: Palgrave Macmillan, London, 2018), s. 13-33.

²⁸ *Digesta* 48.9.9. Se *Institutiones* 4.18.6.

²⁹ Cicero, «Pro Sexto Roscio Amerino», 11.30, i E.H. Donkin (red.), *Cicero, Pro Roscio Amerino* (Bristol: Bristol Classical Press, 1991), s.13.

³⁰ August Wilhelm Zumpt, *Das Criminalrecht der Römischen Republik*. Vol. 2. (Berlin: F. Dümmler, 1865), s. 52-61.

³¹ Suetonius, «Divus Augustus» nr.33, i Maximilian Ihm (red.), C. Suetonius Tranquillus, *De Vita Caesarum Libri VIII* (Leipzig: Teubner, 1907), s. 71.

³² Seneca d.y., «De clementia», 1.23, om Claudius.

³³ *Digesta* 48.9.9.

Paulus, som virket samtidig med Ulpian under Alexander Severus på 220-tallet hevdet at *culleus* var gått ut av bruk.³⁴ Hvis det stemmer, så betyr det at Konstantin gjeninnførte straffemetoden i ca. 318, gjennom en forordning der han samtidig utvider straffen til å gjelde også ved en fars urettmessige drap på sine barn.³⁵ Justinian (527-565 e.Kr.) beholdt Konstantins definisjoner med skille mellom drap på foreldre, drap på andre slektninger og drap på utenforstående, i sine lover.³⁶

Det understreker igjen at drap på foreldre ble ansett som en svært alvorlig forbrytelse etter romerretten. Kvinner var juridisk normalt underlagt fedrenes eller ektemannens myndighet, men det eneste tilfellet hvor en kvinne selv kunne ta en sak til retten, uten representasjon fra sin kurator eller *patria potestas*, var når hun ønsket etterforskning av dødsfallet til sine foreldre, barn eller sin patrons familie.³⁷ Vi ser også dette i praksis: I et tilsvarende som er lagt i pennen til den da fjorten år gamle keiser Alexander Severus fra år 222, oppmuntres en viss Dionysos til å la sin kone få forfølge saken med sin drepte fetter.³⁸ Slik kunne familiens opphøyde posisjon gjøre en kvinne til juridisk agent. Selv var hun ikke beskyttet fra familien sin: Den eneste typen familiedrap som ikke havnet i kategorien parricidium var tilfeller der en far drepte sin datter. I den romerske rettskulturen var en kvinnes utroskap en formildende omstendighet for det vi normalt vil kalle æresdrap. En fri romersk mann som tok sin datter eller hustru i akten med en (mannlig) elsker, og deretter drepte dem, skulle ikke straffes for drap.³⁹ For borgere av høy rang foreskrev keiser Antoninus Pius (138-161) eksil til slike saker, og for borgere av lavere rang, straffarbeid.⁴⁰ Også etterfølgeren Marcus Aurelius (161-180) og sønnen

Commodus (180-192) lot smerten ved å bli gjort til hanrei gi fritak fra dødsstraff. Juristene holdt likevel på at faren hadde en sterkere rett enn ektemannen til å drepe en utro kvinne, og at ektemannen kunne drepe elskeren og heller skille seg fra hustruen. Forklaringen var ifølge juristen Papinian, at faren hadde ansvar for familiens ære, og underforstått var klartenkt i sin handling, mens ektemannen kunne dra forhastede slutninger i sjalusiens hete, og drepe urettmessig.⁴¹ Drapet skulle altså være kald beregning og samtidig bli utført umiddelbart. Likevel var det mange omstendigheter som skulle være på plass for at et æresdrap var akseptabelt. Ta bare definisjonen på hva det vil si å bli tatt i akten. Ulpian måtte her være eksplisitt. Han mente formuleringen i *Lex Julia* om å komme over elskeren «inni datteren» (*in filia*) var fornuftig, da det i så fall ikke var noen tvil om at paret ble tatt i akten, og han henviste til autoriteter som Solon og Pomponius for støtte.⁴² Videre skulle faren finne paret i sitt eget eller svigersønnens hus, ikke hvor som helst. Det at datteren våget å dra utroskapen inn under egne tak, var en større krenkelse enn utroskapen alene. I tillegg skulle datteren være under farens myndighet på tidspunktet, og han måtte utføre drapet på begge to umiddelbart. Ved den minste vakling, var mulighetsrommet forbi, selv om Ulpian hevdet at dersom den ene klarte å rømme mens faren var opptatt med å slå i hjel den andre, så ville sjansen være der igjen når han fikk tak i den andre.

Juristene så altså for seg en sterk iver etter å straffe kvinner som gjorde skam på familien. Drap på barn var ellers uakseptabelt, men utsetting av et spedbarn var en lovlig skikk, selv om det uten tvil ville dø uten hjelp fra forbipasserende.⁴³

³⁴ Zumpt, *Das Criminalrecht*, s. 58 n.c.; Mommsen, s. 923 n.1.

³⁵ *Codex Iustinianus* 9.17.1.

³⁶ *Institutiones* 4.18.6.

³⁷ *Digesta* 48.2.1–2. Også videreført hos Konstantin i 322: *Codex Theodosianus* 9.1.3.

³⁸ *Codex Iustinianus* 9.1.4.

³⁹ *Digesta* 48.5.21–24, 48.5.25–26 og 48.8.1.3–5.

⁴⁰ *Digesta* 48.5.39.8

⁴¹ *Digesta* 48.5.23.

⁴² *Digesta* 48.5.24.

⁴³ Max Radin, «The Exposure of Infants in Roman Law and Practice», *The Classical Journal* 20, 6 (1925), 337-43 (s. 339).

Utsetting av barn ser ut til å ha vært utbredt praksis i det romerske samfunnet, skal vi tro den krasse og vedvarende fordømmelsen fra jøder og kristne.⁴⁴ Det fantes likevel dem blant romerne som satt likhetstegn mellom utsetting av barn og drap, for eksempel juristen Paulus på 200-tallet.⁴⁵ Keiser Konstantin aksepterte salg av egne barn, kanskje i et forsøk på å forebygge praksisen med utsetting.⁴⁶ Kriminalisering av å sette ut spedbarn blir ofte knyttet til de kristne keiserne, men det var først keiser Valentinian i 374 som omtaler utsetting som straffbart.⁴⁷ Justinian tok det et steg videre og krevde at utsetting av barn skulle regnes som drap, og at de skyldige skulle straffes med døden.⁴⁸

Hevnen er søt

Retthistorikeren Peter Stein har tolket den romerrettslige påtalen av drap som et grep fra myndighetene for å unngå hevn eller feider.⁴⁹ Hva var lovgivernes poeng med å trekke inn tanker om hevn og feide i et rettssystem som var tilsynelatende velfungerende? Strafferett handler i sin reneste form om å bøte for urett, det vil si å gjenopprette balansen mellom partene. Dermed er rettssystemet i et samfunn gjerne utviklet rundt et prinsipp om at straffen skal stå i forhold til forbrytelsen, den skal gjengjelde. *Lex Talionis*, loven om gjengjeldelse, som vi kjenner fra Bibelens «øye for øye, tann for tann», er i sin grunntanke universell.⁵⁰ Talionsprinsippet finnes nedskrevet i Hammurabis lover fra 1700-tallet f.Kr og regnes som

rettsgrunnsetning i den førmoderne verden.⁵¹

Før drap ble ansett som en forbrytelse mot staten i den tidlige republikken, kan imidlertid rettstradisjonene ha vært noe lignende de vi ser i de senere middelalderlovene, der vi finner hevndrap og bøtebetaling som anerkjente juridiske løsninger på drap.⁵² Mousourakis hevder at de første lovene fra republikken retrospektivt viser at det før hadde falt på slektningene til den drepte å ta hevn, og han mener også at det var forventet at slektningene tok hevn.⁵³ Selv etter at den romerske rettsstaten var etablert og rustet til å drive offentlig påtale, falt ansvaret for å bringe frem saken, med anklage og drive bevisførsel, fremdeles på familien til den drepte. Mousourakis ser det som et resultat av hvor innebygd sedvanen var i den romerske rettskulturen.

Uavhengig av rettspraksis kan vi likevel si at de romerske lovene oppmuntret til å føre saken gjennom rettssystemet og ikke løse privat. Kun i eksempelet med datterens utroskap lå det en eksplisitt aksept og forventning om å utøve vold og løse saken utenfor retten. I rettsterminologien finner vi likevel hevnen som en innebygget del av systemet: Begrepene *ultio*, «hevne», og *inultio*, «ikke hevn(et)», forekommer i lovene om arverett i forbindelse med krav på arv fra drepte familiemedlemmer.⁵⁴ En arving måtte ta drapssaken til retten før han eller hun kunne benytte arven, og staten kunne opprette sak mot arvingen dersom denne hadde unnlatt å «hevne» sin drepte

⁴⁴ William V. Harris, «Child-Exposure in the Roman Empire», *The Journal of Roman Studies* 84 (1994), 1–22, (s. 17).

⁴⁵ Digesta 25.3.4. Harris, «Child-Exposure», s. 19.

⁴⁶ Konstantin: *Codex Iustinianus* 9.17.1.

⁴⁷ Valentinian: *Codex Iustinianus* 8.51.2. Harris, «Child-Exposure», s. 21–22.

⁴⁸ *Novellae* 153.

⁴⁹ Peter Stein, *Roman Law in European History*. Cambridge University Press, 1999, s. 6; Daniel Lord Smail og Kelly Gibson, *Vengeance in Medieval Europe: a Reader* (Toronto: University of Toronto Press, 2009), s. 29.

⁵⁰ 2 Mos 21: 23–27, 3 Mos 24:19–20, 5 Mos 19:21.

⁵¹ Hammurabis lover §196–197. Robert Francis Harper, *The Code of Hammurabi, King of Babylon: About 2250 BC: Autographed Text, Transliteration, Translation, Glossary Index of Subjects, Lists of Proper Names, Signs, Numerals, Corrections and Erasures, with Map, Frontispiece, and Photograph of Text* (London: The Lawbook Exchange, Ltd, 1904), pp. 72–73. Se også J. Dyneley Prince, «The Code of Hammurabi», *American Journal of Theology*, 8, 3 (1904), 601–09.

⁵² Tveit, *In Search of Legal Transmission*, s. 214–39.

⁵³ Mousourakis, *Fundamentals of Roman Private Law*, p. 208 n. 37.

⁵⁴ *Codex Iustinianus* 6.35.1,6,7,9 og 9.9.27.

arvelater i form av å ta saken til retten. Myndighetene hadde også en viss egeninteresse i slike saker da arven kunne konfiskeres dersom arvingen feilet i å «hevne» den drepte. Det kommer frem i et dekret fra år 197 der keiser Septimius Severus og sønnen Caracalla (211-217 e.Kr.) redegjorde for på hvilket steg i en slik sak staten eventuelt kunne konfiskere arven.⁵⁵ Andre hevn-verb fra romerretten er *ulsiscor*, *punire* og *vindicare*, men også disse har oftest betydningen å søke hevn gjennom loven, altså å søke gjengjeldelse gjennom rettssystemet.⁵⁶ De overleverte lovene som inneholder disse verbene finner vi i keiserlige bestemmelser fra det andre og tredje århundret, og de ser ut til å være en del av tidens språk heller enn å vise til latente feidesystemer i lovverket. Ifølge Daniel Smail og Kelly Gibson var dette et ledd i romerske myndigheters arbeid for å monopolisere voldsmakten i imperiet.⁵⁷ Samtidens praksis viser en lignende tendens. Fra gravinskripsjoner finner vi minnetekster over drepte mennesker, der slektningene gis æren for å ha hevet dem. To menn fra det andre århundrets Dacia ble begge drept «av banditter», *latronib(us)*: Lucius Julius Bassus, drept som 40-åring og hevet (*exsecutus*) av broren Julius Valerinus, og den navnløse sønnen til Ulcudius Baedari og Sutta Epicadi som «ble hevet» (*vindicata*).⁵⁸ Det kommer imidlertid ikke frem om det var rettslig eller privat hevn som de morderiske bandittene ble utsatt for. At broren til Lucius ble tillagt hevnen, kan indikere en personlig hevn, men samtidig er det klart at han måtte ha en slags støtte fra lokalsamfunnet, klanen eller rettsapparatet for å gjennomføre noe

slikt. Det er mer sannsynlig snakk om at drapsbanden ble trukket for retten.

Senromersk lovgivning om drap

Som juristen Marcians liste viser, var mord regnet blant de mest alvorlige forbrytelsene i romersk skriftlig rett sent på 100-tallet, sammen med forræderi, utpressing, valgfusk og så videre. Slik var det også for de senromerske keiserlige lovgiverne som gjentok den samme lista.⁵⁹ Et illustrerende eksempel er da keiser Konstantin i anledning av sitt barnebarns fødsel skulle benåde kriminelle: Drapsmenn kom ikke i betraktning for benådning.⁶⁰ Gjennom hans innstramminger i ekteskapslovgivningen, der kvinner ble fratatt rett til skilsmisse, er drapsforsøk og drap dessuten to av veldig få grunner til å innfri skilsmisse (ektemannen ville etter loven uansett henrettes).⁶¹

For øvrig skjedde det ikke drastiske endringer innenfor drapslovgivningen i senantikken, i alle fall ikke i den overleverte kildematerialet. Kontroversielle nyskapingner kan være redigert bort i de store revisjonene under Theodosius – som gjorde lovgivning fra tiden før Konstantin ugyldig, og under Justinian – der kommisjonene hadde som mandat å fjerne det som var overflødig eller motstridende i innsamlede lover.⁶² I mange tilfeller har revisjonen også fjernet den tradisjonelle introduksjonen til en lovtekst i systematiseringen av de keiserlige forordningene. Dermed blir heller ikke foranledningen for de påfølgende paragrafene forklart. Slik mangler ofte motivene til de ulike grepene som keiserlige lovgivere gjorde.

Konstantins lover er kjent for et tøffere språk og mer brutale straffeforslag

⁵⁵ *Codex Iustinianus* 3.26.1.

⁵⁶ *Codex Iustinianus* 1.19.1, 2.40.1, 6.6.7, 6.35.9 og 6.40.2.

⁵⁷ Smail og Gibson, *Vengeance in Medieval Europe*, s. 30.

⁵⁸ *Corpus Inscriptionum Latinarum* 3.1579 og *Corpus Inscriptionum Latinarum* 3.1585, i Theodor Mommsen (red.), *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Vol 3.1, (Berlin: Georg Reimer, 1873), s. 251, se også Knapp, *Invisible Romans*, s. 301-302.

⁵⁹ *Codex Theodosianus* 9.40.1; Miriam Tveit, «Skilsmisserett i senromersk lovgivning», *Klassisk Forum*, 2 (2010), 23-33 (s. 26-32).

⁶⁰ *Codex Theodosianus* 9.38.1.

⁶¹ *Codex Theodosianus* 3.16.2. Se også gjentakelser av denne lista hos Theodosius II i *Codex Iustinianus* 5.17.8 og *Novellae* 22.25; Tveit, «Skilsmisserett», s.26.

⁶² Tveit, *In Search of Legal Transmission*, s. 24-27.

enn tidligere keiserlige lovtekster.⁶³ Når det gjelder drapsforbrytelsen, var han imidlertid ikke spesielt nyskapende. Han holdt seg til det prinsipielle skillet mellom forsettlig og uaktsomt drap, med dødsstraff for det førstnevnte. Likevel kom han med innstramninger: Marcian hadde bemerket hvordan eksil ble erstattet med dødsstraff i det tredje århundret, men eksil var åpenbart fremdeles en utbredt løsning i Konstantins tidlige styre. Det forsøkte han å bøte på ved å treffe tiltak for å begrense høytstående embetsmenns muligheter til å slippe unna forbrytelser på grunn av statusen sin.⁶⁴ Han sendte også et dekret til den afrikanske prokonsulen om at drapsmenn ikke lenger kunne slippe unna med forvisning i eksil og heller ikke hadde ankemulighet, men skulle dømmes til døden.⁶⁵ Sønnen og etterfølgeren Konstantius II, gjentok at drapssaker ikke kunne ankes.⁶⁶ Justinian advarte også dommere mot å la eliten slippe unna den rette straffen i de alvorligste sakene, inkludert drap.⁶⁷

Det er enighet i dag om at Konstantins barske lovspråk ikke har opphav i et kristent tankegods eller innflytelse, men heller var et produkt av samtidens autoritære uttrykk.⁶⁸ Fra tidlig på 400-tallet derimot, kom et kristent sentiment klarere frem i lovtekstene, men også da i familieretten, angående incest, skilsmisse, utroskap etc, og ikke i kriminalretten. Det var heller ikke nødvendig å argumentere med guddommen for å rettfærdiggjøre stipulerte straffer for drap og vold. Keiserne Honorius og Theodosius insisterte i et dekret fra tidlig 400-tall på at de som ble tatt for de aller alvorligste forbrytelsene, som drap,

umiddelbart skulle fremstilles for retten. Det indikerer at myndighetene ønsket å kontrollere vold i samfunnet, og at det var et poeng å ikke ha voldelige kriminelle i fengsel.⁶⁹ Fengselsvesenet i Romerriket var ikke godt utbygget, og det ville ikke være hensiktsmessig å holde anklagede fengslet over lengre tid.⁷⁰ Eksemplene fra senromersk lovgivning er illustrerende for hvordan det eksisterte forventninger om at det offentlige rettssystemet tok seg av personer som hadde begått drap. Forventningen nedfelte seg skriftlig i loven.

Selv om drapsmannen straks skulle føres for retten, var det også et behov for å ikke gå for fort frem i drapssaker. I et dekret signert av Gratian, Valentinian II og Theodosius fra 383 krevde keiserne at dommerne foretok grundige høringer i drapssaker, og at dommerne ikke måtte forhaste seg i domsavsigelsen.⁷¹ Straffen måtte ikke fullbyrdes før saken var oppklart på rett vis. Vel seksti år senere tok Valentinian III og Theodosius II til orde for at dommerne likevel ikke måtte være overbærende i drapssaker.⁷² Skillet mellom overlagt drap og uaktsomt drap ble her trukket frem som årsak for denne påpekningen ved at keiserne anså at for mange dro «ulykkeskortet» i en drapssak, og hevdet at den drepte døde ved et uhell. Hver sak skulle etterforskes, med en rask og nådeløs straff for dem som hadde begått drap med overlegg. De keiserlige lovgiverne så med andre ord for seg en både grundig og rask behandling av drapssaker.

Justinians *Institutiones* gjentok *Lex Cornelia* om at det var straffbart å ha til hensikt å drepe en annen person, men utvidet loven ved å presisere at til og med

⁶³ Tveit, *In Search of Legal Transmission*, s. 105.

⁶⁴ *Codex Theodosianus* 9.1.1.

⁶⁵ *Codex Theodosianus* 9.10.1.

⁶⁶ *Codex Iustinianus* 7.65.2.

⁶⁷ *Novellae* 17.5, 24.2, 30.11.

⁶⁸ Se f.eks. Judith Evans Grubbs, *Law and Family in Late Antiquity, The Emperor Constantine's Marriage Legislation* (Oxford: Oxford University Press, 1995), s. 120, 130, 138-40, 258.

⁶⁹ *Codex Theodosianus* 9.2.5/*Codex Iustinianus* 1.55.7.

⁷⁰ Edward M. Peters, «Prison Before the rison: The Ancient and Medieval Worlds», i *The Oxford History of the Prison—The Practice of Punishment in Western Society*, (Oxford: Oxford University Press, 1995), s. 3-43, (s. 13-21).

⁷¹ *Codex Theodosianus* 9.1.14.

⁷² «Liber Legum Novellarum Divi Valentiniani» 19, i Paulus Meyer og Theodor Mommsen, *Theodosiani libri XVI. II* (Berlin: Weidmann, 1905).

den som bar våpen i den hensikt å drepe, skulle straffefølges.⁷³ Passasjen drøftet også tolvtaflelovens definisjon av hva som mentes med «våpen», og konkluderte med at både stikkvåpen og kaste-/skyttevåpen, og også gift skulle regnes med. Justinian brukte sine egne forordninger til å gi sine betrodde dommere rett til å gi dødsstraff ved drap og voldtekt, og gikk ut mot dommere som lot seg bestikke i slike saker.⁷⁴ I 535 slo han også fast at personer som hadde begått alvorlige forbrytelser som drap, utroskap eller voldtekt av jomfruer ikke skulle tillates kirkeasyl, men straffes hardt.⁷⁵ Slike bestemmelser sier også noe om rettssystemets holdninger til skyldspørsmålet, der en ikke er uskyldig til det motsatte er bevist, selv om samme lovtekst anmoder om mildhet mot dem som er anklaget, men funnet skyldfrie. Her ser vi også at kirkeasylet på dette tidspunktet hadde fått en framtrødende plass i rettsforhandlingene.

Romerretten har en både konstant og forutsigbar lovgivning om drap gjennom århundrene. De grunnleggende prinsippene, som forskjellen på intensjon og uhell var uforandret til og med Justinians regjeringstid på 500-tallet. Keisernes gradering av drap på familie var stadig like alvorlig. Det ser ut som om det først i tidlig keisertid eksisterte offentlig påtale for drap, men de skriftlige lovene viser ingen aksept

for privat vold, unntatt under helt spesielle forhold som igjen handler om familie. Lovgivende myndighet søker voldsmonopol. Som gjennomgangen viser, var en slik kontinuitet i lovgivningen villet. Lovgiverne kopierte og kommenterte hverandres bestemmelser om straffen for drap, med støtte i den autoriteten som lå i fortidens lover. Et par endringer er det likevel å spore. Noen tradisjonelle romerske verdier ble utfordret, som familieoverhodets totale makt over sine barn. Drap på barn havnet under kategorien parricidium, og det å forlate barn, ble først kategorisert som drap, og senere også straffet som drap.

Etter Justinian fant lovgivningen nye veier, også om temaer som drap og vold. I *Ecloga*, den østromerske lovsamlingen fra 600-tallet, ble mye forandret med tanke på konfliktløsning. I denne settes en distinksjon mellom overlagt og forsettlig drap, der et overlagt drap fremdeles ga dødsstraff, mens straffen for forsettlig drap kunne reduseres til eksil, og vold kunne bøtes med penger.⁷⁶ Slike tanker var ifølge Edwin H. Freshfield, et resultat av en mer humanistisk retning innenfor rettskulturen, som svarte på en samtidig tendens innenfor den østlige kristendommen,⁷⁷ og som også speiler en parallell utvikling i det tidligere romerske Vesteuropa.

miriam.tveit@nord.no

⁷³ *Institutiones* 4.18.5.

⁷⁴ *Novellae* 8.1 og 13.3.

⁷⁵ *Novellae* 17.5 og 17.7. For kirkeasyl, se også *Codex Iustinianus* 1.12.1-5 og *Novellae* 30.16 og 161.1.

⁷⁶ *Ecloga* 5, 17.5, og 45-48, i Edwin Hanson Freshfield, *A Manual of Later Roman Law*, *The*

Ecloga, ad Procheiron Mutata (Cambridge: The University Press, 1927).

⁷⁷ Freshfield, *A Manual of Later Roman Law*, p. x; Edwin Hanson Freshfield, «The Official Manuals of Roman Law of the Eighth and Ninth Centuries», *The Cambridge Law Journal*, 4, 1 (1930), pp. 34-50.

Bibliografi

Kilder

- Apokryfe apostelgjerninger, Paulus gjerninger, 14.3, i Richard I. Pervo, *The Acts of Paul. A New Translation with Introduction and Commentary* (James Clarke & Co, 2014).
- Cicero, Pro Roscio Amerino, i E.H. Donkin (red.), *Cicero, Pro Roscio Amerino* (Bristol: Bristol Classical Press, 1991)
- Codex Iustiniani*, i Paul Krueger (red.), *Corpus Iuris Civilis*, II (Berlin: Weidmann, 1877).
- Corpus Inscriptionum Latinarum*, Theodor Mommsen (red.), Vol 3.1, (Berlin: Georg Reimer, 1873).
- Corpus Iuris Civilis* I-II, Theodor Mommsen, Paul Krueger, Rudolf Schöll og Wilhelm Kroll (red.) (Berlin: Weidmann, 1872-77)
- Digesta*, Theodor Mommsen og Paul Krueger (red.), *Corpus Iuris Civilis*, I (Berlin: Weidmann, 1872).
- Festus, i Thewrewk, Emil (red.), *De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome* (Budapest: Academiae litterarum Hungaricae, 1889).
- Hammurabis lover, i Harper, Robert Francis (red.), *The Code of Hammurabi, King of Babylon: About 2250 BC: Autographed Text, Transliteration, Translation, Glossary Index of Subjects, Lists of Proper Names, Signs, Numerals, Corrections and Erasures, with Map, Frontispiece, and Photograph of Text* (London: The Lawbook Exchange, Ltd, 1904).
- Institutiones Iustiniani*, ed. by Theodor Mommsen og Paul Krueger *Corpus Iuris Civilis*, I (Berlin: Weidmann, 1872).
- «Liber Legum Novellarum Divi Valentiniani», i Meyer, Paulus og Theodor Mommsen, *Theodosiani libri XVI*, vol. II (Berlin: Weidmann, 1905).
- Pauli sententiae*, i Krüger, Paul (red.), *Ulpiani liber singularis regularum, Pauli libri quinque sententiarum, fragmenta minora saeculorum, Collection librorum iuris anteiustiniani*, vol. 2 (Berlin: Weidmann, 1878)
- Seneca d.y., «De clementia», i John W. Basore (overs.), *Seneca: Moral Essays*, vol. 1. (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1928).
- Suetonius, «Divus Augustus», i Maximilian Ihm (red.), C. Suetonius Tranquillus, *De Vita Caesarum Libri VIII* (Leipzig: Teubner, 1907), s. 48-117.
- The Digest of Justinian*, Alan Watson (red.), vol.1-2 (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998).
- The Institutes of Justinian*, Peter Birks og Grant McLeod (overs.) (London: Duckworth, 1987)
- The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions: A Translation with Commentary, Glossary, and Bibliography*, Pharr, Clyde et al. (overs.), (New York: Greenwood Press, 1969).

Litteratur

- Freshfield, Edwin Hanson, «The Official Manuals of Roman Law of the Eighth and Ninth Centuries», *The Cambridge Law Journal*, 4, 1 (1930), s. 34-50.
- Freshfield, Edwin Hanson, *A Manual of Later Roman Law, The Ecloga, ad Procheiron Mutata* (Cambridge: The University Press, 1927).
- Gaughan, Judy E., *Murder was not a crime: Homicide and power in the Roman republic*. (University of Texas Press, 2010).
- Grubbs, Judith Evans *Law and Family in Late Antiquity, The Emperor Constantine's Marriage Legislation* (Oxford: Oxford University Press, 1995).

- Harper, Robert Francis, *The Code of Hammurabi, King of Babylon: About 2250 BC: Autographed Text, Transliteration, Translation, Glossary Index of Subjects, Lists of Proper Names, Signs, Numerals, Corrections and Erasures, with Map, Frontispiece, and Photograph of Text* (London: The Lawbook Exchange, Ltd, 1904).
- Harris, William V., «Child-Exposure in the Roman Empire», *The Journal of Roman Studies* 84 (1994), 1–22.
- Honoré, Tony, *Ulpian: Pioneer of Human Rights* (Oxford: Oxford University Press, 2002).
- Kaser, Max, *Das römische Privatrecht, Erster Abschnitt: Das altrömische, das vorklassische und das klassische Recht*, in *Handbuch der Altertumswissenschaft, Rechtsgeschichte des Altertums*, vol. 10, 3.3.1 (Munich: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1955).
- Knapp, Robert, *Invisible Romans* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011).
- Krüger, Paul, *Ulpiani liber singularis regularum, Pauli libri quinqué sententiarum, fragmenta minora saeculorum, Collection librorum iuris anteiustiniani*, vol. 2 (Berlin: Weidmann, 1878).
- Mommsen, Theodor og Paul M. Meyer, *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum* (Berolini: Weidemannos, 1904).
- Mommsen, Theodor, *Römisches Strafrecht* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1899).
- Mousourakis, George, *Fundamentals of Roman Private Law* (Berlin: Springer, 2012).
- Peters, Edward M., «Prison Before the Prison: The Ancient and Medieval Worlds», i *The Oxford History of the Prison—The Practice of Punishment in Western Society*, (Oxford: Oxford University Press, 1995).
- Prince, J. Dyneley, «The Code of Hammurabi», *American Journal of Theology*, 8, 3 (1904), 601-09.
- Radin, Max, «The Exposure of Infants in Roman Law and Practice», *The Classical Journal* 20, 6 (1925), 337-43.
- Robinson, Olivia F., *The Sources of Roman Law: Problems and Methods for Ancient Historians* (London: Routledge, 1997).
- Smail, Daniel L. og Kelly Gibson, *Vengeance in Medieval Europe: a Reader*, (Toronto: University of Toronto Press, 2009)
- Smith, William, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities* (London: John Murray, 1875).
- Stein, Peter. *Roman Law in European History*. Cambridge University Press, 1999.
- Tveit, Miriam, «Skilsmisserett i senromersk lovgivning», *Klassisk Forum*, 2 (2010), 23-33.
- Tveit, Miriam, *In Search of Legal Transmission—Inheritance and Compensation for Homicide in Medieval Secular Law*, (Tromsø: UiT Norges arktiske universitet, 2017).
- Zumpt, August Wilhelm, *Das Criminalrecht der Römischen Republik*. Vol. 2. (Berlin: F. Dümmler, 1865).